

ARAPÇA SÖZLÜKLERDE (خ ل ق) H-L-K KÖKÜ TÜREVLERİ VE VERİLEN KUR'AN AYETİ ÖRNEKLERİNİN MUKAYESESİ

Necla YASDIMAN DEMİRDÖVEN (*)

Öz

Bu çalışmanın amacı sözlüklerde geçen bir kelimenin Kur'an'da ne kadarının kullanıldığını bir örnekle tesbit etmektir. "خلق" h-l-k kökü ve bundan türeyen kelimelerin Arapça sözlüklerde hangi manalara geldiği ve dilbilimcilerin Kur'an'da yer alan bu kelimelere hangi yorumları yaptıkları bu makalemizin konusunu oluşturmaktadır. Böylece sözlüklerde Kur'ân-ı Kerîm'deki bir köke ait hangi kelimelerin yer aldığı ve hangi anlamlarda kullanıldığı ortaya çıkacaktır. "خلق" H-l-k kökünden türeyen kelimeler Kur'ân-ı Kerîm'de 261 yerde geçer. Araştırmalarımız neticesinde bu kökten türeyen yedi fiilden yalnızca birinin, yirmi beş isimden ise sadece yedisinin Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığını tesbit ettik. Bu makale bu sahayı yeni tanıyanlara Kur'ân-ı Kerîm ile Arapça sözlükler arasında nasıl bir bağlantı olduğu bilgisini de sağlayacaktır. Ayrıca çok meşhur ve bilinen bir kelimenin ne kadar farklı anlamları olabileceğini de gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Yaratma, Takdir, Uydurma, Yalan, Kur'an.

Derivatives of h-l-k Stem in Arabic Dictionaries and Comparison of the Given Qur'an Verses

Abstract

The aim of this study is to determine a sample word which is in the dictionary, and find how much of this word used in Qur'an. In the content of this article, there are h-l-k stem and the words that derived from this stem, what are these words mean in the Qur'an and what linguists have commented on this words. Thus, in dictionaries the words which have their meanings in Qur'an will be understood that which words have a place and what is it stem and what do they means in Qur'an. Words that derived from the h-l-k stem, pass in 261 places in the Qur'an. According to our research results only one of the seven verb derived from this stem, we have identified only seven from twenty-five names that involved in the Quran. This article describes how this course will provide the knowledge that there is a connection between the Qur'an and Arabic dictionaries. It will also show how many different meanings of a very famous and known word exist.

Keywords: Creation, Appreciation, Fitting, Lying, Qur'an.

*) Yrd. Doç. Dr., Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagati (e-posta: neclayasdimandemir@gmail.com)

Giriş

Kendimizle birlikte çevremizdeki varlıkları kısacası sahip olduğu mükemmel sistemiyle evreni var olarak hissetmemiz tesadüfi olamayacağına göre bu varlıkları bir var edenin olması da aklın kaçınılmaz olarak kabul ettiği bir gerçektir. Allah dışında yaratılmış olmayan hiçbirşey yoktur. Yani bir yaratan bir de yaratılanlar mevcuttur.

İşte incelenecek kök olarak "خلق" h-l-k kökünü seçmemizin sebebi Allah'ın en önemli özelliğinin "Yaratıcı" olmasıdır. Bu özellik onu ilah yapan en önemli değeridir. O'ndan başka ilah diye yalvarılanlarda istediği şeyi istediği zaman varetme özelliği yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu fiil için "خَلَقَ" (yarattı) kelimesi geçmektedir.

Yaratma konusu, teistik dinlere mensup filozofların ve din bilimcilerin üzerinde ayrıntılı olarak durdukları tartışma sahalarından biridir. Yaratılışın sırrıyla ilgili değerlendirmelere en ilkelinden en ilerisine kadar tüm toplumlarda rastlamak mümkündür. Ünlü İngiliz astrofizikçi yazar Profesör Paul Davies insanlığın bu arayışını "Hiçbir şey var oluş bilmeceinden daha çok şaşırtıcı ya da daha derin değerlidir." şeklinde ifade etmiştir.¹

Yaratmayı anlatan "خلق" kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de, 171 yerde fiil sigası ile 52 yerde de mastar hali ile Allah'a nispet edilmiştir. "Allah her şeyin yaratıcısıdır" mealindeki ayet 6 yerde geçmektedir². Müfessirler ve ehl-i sünnet bilginleri bu anlamdaki ayetlerden hareketle, hayır - şer, iman – küfür, iyi ve kötü, büyük ve küçük her şeyi Allah'ın yarattığını söylerler.³

Ulûhiyetin tecelli ettiği en büyük alan 'yaratmak' fiili olduğundan, Allah Kurân-ı Kerîm'de, yaratmayla ilgili son derece zengin ve düşündürücü bir semantik dünya sunmaktadır.⁴

1) Güner, Galip, *Yarat-Yaratmak, Halk Etmek Fiilinin Etimolojisi*, Erciyes Üni. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/3, Summer 2012, p. 1415-1423, Ankara- Turkey, s. 1416.

2) Bkz. (ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ) (En'am 6/102) Bu kalıbın geçtiği diğer örnekler için Bkz., *Ra'd*, 13/16, *Zümer* 39/62, *Gâfir* 40/62.

3) Kaşar, Veysel, "Yaratma Sıfatı Bağlamında Tabiat Kanunları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Araştırmaları*, 2010, 8:1, SS.211-236, s.220.

4) Roger Arnaldez, "Kur'an'da Yaratma Kavramıyla İlgili Ayetler Hakkında Semantik bir Tahlil", (Çev. Prof. Dr. Sadık Kılıç), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2007, S. 28, s.305 (Çevirenin özet bölümünden).

1. KUR'AN'DA FİİL OLARAK GEÇEN (خ ل ق) H-L-K KÖKÜ ve TÜREVLERİ

1.1. “خَلَقَ يَخْلُقُ”:

(خَلَقَ) fiili için bir Arapça-Türkçe sözlükte şöyle bilgi verilmektedir:

1- (خَلَقَ يَخْلُقُ خَلْقًا وَ خَلْقَةً) : Bir şeyi yaratmak, örneksiz meydana getirmek, var etmek, icad etmek,

2- (خَلَقَ الْكَذِبَ : إِفْتِرَاءٌ) : yalan uydurmak, düzmek,

3- (خَلَقَ يَخْلُقُ : خُلُوفَةٌ وَ خَلْقًا . الثَّوْبُ : بَلِي) : elbise eskimek, yıpranmak,

4- (خَلَقَ يَخْلُقُ : خُلُوفَةٌ وَ خَلْقًا) - الثَّوْبُ : elbise eskimek, yıpranmak /

لَهُ الشَّيْءُ : layık ve yaraşır olmak,

5- (خَلَقَ يَخْلُقُ : خُلُوفًا وَ خُلُوفَةً وَ خَلْقَةً) :

: yumuşak olmak -الشَّيْءُ : لَانَ / düz olmak -الشَّيْءُ :

6- (خَلَقَ يَخْلُقُ : خَلْقًا وَ خُلُوفَةً . الثَّوْبُ : بَلِي) : elbise eskimek, yıpranmak

7. (خَلَقَ يَخْلُقُ : خَلْقًا) -الشَّيْءُ : لَانَ : yumuşak olmak⁷,

Arapçadan Arapçaya sözlüklerde ise şu şekilde karşılanmaktadır:

Halil b. Ahmed (ö. 170/786) “خَلَقَ” fiilinin karşılığını tek bir kelime ile sadece "bir ölçüye göre takdir etmek" olarak verir: "وَخَلَقْتُ الْأَدَمَ : قَدَّرْتُهُ"⁸ "Deriyi bir ölçüye göre takdir ettim" demektir.

7) Erkan, Arif, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 576.

8) Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn*, (Thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmîrânî), Beyrût, 1988, IV, 151.

İbn Düreyd (ö.321/921) ise bu fiili masdarından yola çıkarak açıklar: “الخلق”: “خلق الله الخلق يخلقهم خلقاً” *Allah, varlıkları yarattı, yaratıyor* anlamındadır. Böylece “الخلق” da masdar olarak isimlendirilmiştir.⁹ Kişi herhangi bir şeyi takdir edip uygun gördüğünde bunun için “حَلَقْتُ الشَّيْءَ” *O şeyi ben değerlendirdim, ben ortaya çıkardım* cümlesini kurar. Bu nedenle şöyle bir beyt dile getirilmiştir:

”وَلَأَنْتَ تَفْرِي مَا حَلَقْتَ وَبَعْضُ الْقَوْمِ يَخْلُقُ ثُمَّ لَا يَفْرِي“

“Şüphesiz sen yarattığın şeyi eşsiz yaratarsın,
Bazıları da yaratır ama eşsiz değil.”¹⁰

İbn Fâris (ö.395/1004) de sözlüğüne bu fiilin masdarı olan “خَلَقَ” kelimesiyle başlar ve şu şekilde açıklama yapar: "Bu kelime “خ”, “ل” ve “ق” harflerinden oluşan ve iki temel anlam içeren bir kelimedir. Bu anlamlardan biri, herhangi bir şeyi *değerlendirerek, takdir ederek yaratmak* anlamında olmasıdır. Diğeri de herhangi bir şeyin *dümdüz olması* anlamını taşımaktadır. Birincisine örnek, Arap toplumunun: “حَلَقْتُ الْأَدَمَ لِلسَّقَاءِ” *Deriyi/tulumu su konulması için takdir ettim* (ölçüp biçip düzenledim)” diye kullandıkları ifadedir. Ayrıca “الخلق” *yalan uydurmak, üretmek, söylemek, yalan icat etmek* gibi manalara da gelir.¹¹ Böyle bir durumda sanki yalan söyleyen kişi, onları icat ediyor gibidir¹². Mecazi manada “خَلَقَ الإِنْفَكَ خَلْقاً” dediğinde bu, *birine iftira atmak, uydurmak* anlamında bir var etmedir.¹³

İbn Fâris'in çağdaşı olan el-Cevherî'nin (393/1001) sözlüğünde de aynı satırlara rastlanır¹⁴. Nitekim Haccac da:

9) İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, ys. trs., I, 327.

10) İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, I, 327.

11) İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 172.

12) İbn Manzûr el-İfrîkî, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-arab*, Beyrût, trs., X, 85.

13) ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-arûs*, ys., trs., I, 6288.

14) el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sihâhu'l-arabiyye*, (Thk.: Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut, 1979, I, 184.

“ما خَلَقْتُ إِلَّا فَرَيْتُ، ولا وعدتُ إِلَّا وفيتُ”

“Ne takdir ettiysem, onu uydurdum.

Ne söz verdiysem onu uyguladım” demiştir¹⁵.

el-Ezherî (ö.370/980) bu fiil hakkında diğerlerinden daha geniş bir açıklama yapar.

Ebu Bekir b. el-Enbârî'den nakil yaparak şu satırlara yer verir: “الْحَلْقُ” kelimesi, Arap dilinde iki şekilde kullanılır. Birincisi: *Benzeri hiç görülmemiş olan bir şeyi ilk olarak icat etmektir.* İkincisi de, *takdir etmek* anlamındadır.¹⁶ Ezherî kendinden önceki lugat âlimlerinin verdiği örneği vererek şöyle der: Ezherî olarak diyorum ki Araplar, bir deriyi kesip, bundan kırba, mest, ayakkabı ve tulum gibi şeyler yapmak istediklerinde “حَلَقْتُ الأديم” “Deriyi ölçtüm, biçtim, ona göre değerlendirip gereğini yaptım”

ifadesini kullanırlar.”¹⁷ Züheyr'in: “ولأنت تَقْرِي ما خَلَقْتُ وَبَعْضُ القَوْمِ يَخْلُقُ ثمَّ لا ”

“Şüphesiz sen yarattığın şeyi eşsiz yaratarsın, Bazıları da yaratır ama eşsiz değil.”¹⁸ şiirini ele alarak: "Züheyr, burada adamın birini överek ona diyor ki: “Sen, bir iş hakkında kesin karar verirsın ve uygulamak için gereğini yapıp ölçüp biçtikten sonra yaparsın. Senin dışında herhangi bir kimse kesin olarak yapıp edemeyeceği bir şeyi ölçüp biçer ama o, uygulamayı senin gibi gerçekleştiremez. Oysa sen, bir şeye karar verdin mi, kesin gereğini de yapmışsındır.”¹⁹ şeklinde açıklama yapar.

er-Râzi (ö.691/1292) de ilave olarak kelimenin “نصر” babından (birinci baptan) geldiğini belirtir. “حَلَقَ الإفك” dendiğinde ise “yalan uydurdu” demektir.²⁰

İbn Sîde (ö.458/1066)²¹ İbn Manzûr (ö.711/1311)²², Zebîdî (ö.1205/1790)²³ de kendilerinden önce söylenenleri bir araya getirirler.

15) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

16) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

17) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

18) İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luga*, I, 327.

19) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

20) er-Râzi, Muhammed b. Ebîbekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-sihâh*, (Thk. Mahmûd Hâtır), s. 196.

21) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, ys. ts., II, 274.

22) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

23) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

Umeyye b. Ebu's-Salt'ın (ö.8/630) kız kardeşinin sözünde de bu fiil geçmektedir. O şöyle demiştir: “فَدَخَلَ عَلَيَّ وَأَنَا أَخْلُقُ أَدِيمًا” “O, ben deriyi ölçüp biçerken yanıma geldi” Yani deriyi (uygun ebatlarda) kesmek için ölçüp biçerken demek istemiştir²⁴.

Arap toplumunda “خلق فلان الشيء” ve “خلق القول” dendiğinde bu, “Filan kişi, yeni bir şey meydana getirdi, bir model ortaya koydu” veya “Yalan uydurdu, asılsız şeyler söyledi” anlamlarını içerir.²⁵ Nitekim mecazi manada “خَلَقَ الْكَلَامَ وَغَيْرَهُ” dendiğinde bu, adam laf ebeliği yaptı, göz boyadı, sanatkarca bir şeyler mırıldandı gibi manaları kapsar. Araplar: “حَدَّثَنَا فُلَانٌ بِأَحَادِيثِ الْخَلْقِ” dediklerinde “Filan kişi, asılsız ve hurafeye dayanan bir şeyler anlatıp durdu bize” anlamını kastederler.²⁶ Bu itibarla ifadede; adam yalan yanlış bir şeyler uydurup duruyor, denmek istenmektedir.

Nitekim “فلان يخلق ثم يفري” “Filan kimse ölçüp biçer, değerlendirir, sonra da uygulamaya geçer” dendiğinde aslında bu, anlam olarak: “Filan kişi, işi kararlaştırır, sonra kararını uygulamaya sokar”, demektir. Yüce Allah da zaten sanatı bilir ve hiç örneği yok iken, ortada bir model olmaksızın icat edip var eder²⁷.

*- “خَلَقَ” aynı zamanda “eskidi” manasına da gelmektedir. “خَلَقَ الثَّوْبُ” elbise eskidi anlamındadır.²⁸

*- “خَلَقَ الشَّيْءَ خَلْقًا” Bir şeyi onarmak, düzeltmek, pürüzsüz hale sokmak, yumuşatmak, istediği biçime sokmak manalarına da gelir.²⁹ (خَلَقْتُ الثَّوْبَ) ifadesi de elbiseyi yumuşatmak anlamına gelir³⁰.

Buraya kadar aktarılanlardan anlaşılan; “خلق” kavramının hiç yoktan veya herhangi bir şeyden; “tasarım ve ölçümünü yaparak yeni bir şey icat edip ortaya koymak” olduğudur.

24) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

25) İbrâhîm Mustafa, Ahmed ez-Ziyâd, Hâmit Abdülkadir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-vasiyet*, (Thk. Mecmeu'l-lugati'l-arabiyye), ys. trs., I, 524.

26) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

27) İbrâhîm Mustafa ve ark. *el-Mu'cemu'l-Vasiyet*, I, 524.

28) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

29) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

30) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 107.

1.2. Dilbilimcilerin “خَلَقَ” fiiline verdiği ayet örnekleri ve yorumları:

I. (إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا) Siz Allah'ı bırakıp sadece bir takım putlara tapıyor, aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz (asılsız bir iftira yaratıyorsunuz). (Ankebut, 29/17).

Bütün dilbilimcilerin " خَلَقَ " fiiline örnek verdikleri ayet-i kerime budur. Dilbilimciler diğer bilim dallarında olduğu gibi, genellikle eserlerinde ayetin hepsini değil sadece bir kısmını alırlar. Burada da “وتَخْلُقُونَ إِفْكَاً” “Asılsız sözler uyduruyorsunuz” (Ankebut, 29/17) bölümünü örnek gösterirler. Bu ayet İbn Dureyd'in (ö321/921) h-l-k kökünü türevleriyle birlikte işlerken verdiği tek ayet örneğidir³¹. Bu kökten türeyen fiil ve isimleri açıklarken başka bir ayet örneği vermez.

el-Ezherî (ö.370/980) ise diğer iki çağdaşından çok daha fazla ayet örneği verir. Bir tanesi de bu ayaftır. “وتَخْلُقُونَ إِفْكَاً” ayeti; “تُقَدِّرُونَ كَذِباً” anlamında olup manası da: “Siz yalan değerlendirmelerde bulunuyorsunuz” demektir³².

İbn Fâris (ö.395/1004) "yalan uydurmak, üretmek, yalan icat etmek" manasındaki “الْخَلْقُ” masdarına bu ayeti delil gösterir. Onun da delil gösterdiği tek ayet budur³³. Cevherî'nin (393/1001) delil olarak kullandığı iki ayetten biri budur³⁴.

1936 yılında bir heyet tarafından hazırlanan *el-Mu'cemu'l-vasıfyt* adlı eserde de bu fiille ilgili olarak bu ayet örnek gösterilir. Ayette geçen “وتَخْلُقُونَ إِفْكَاً” kavli, “وتَخْلُقُونَ” olarak değerlendirilmektedir. Yani: “Sizler şeyi/birtakım şeyleri uyduruyorsunuz ve üstelik yumuşatarak/değiştirerek sunuyorsunuz” demektir. Çünkü bu

31) İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327. Cümlemin bulunduğu ayetin tamamı şöyledir: (إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكَاً إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَئُوا عِنْدَ اللَّهِ الرَّزْقَ وَأَعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ) Siz Allah'ı bırakıp sadece bir takım putlara tapıyor, aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz. Doğrusu, Allah'tan başka tapıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez. Artık rızıkla Allah katında arayın. O'na kulluk edin. O'na şükredin. Siz O'na döneceksiniz. (Ankebut, 29/17).

32) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

33) İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luga*, II, 172.

34) el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga*, I, 184.

kelime “الشيء ملسه و لينه” “Şeyi düzeltip bir şekle sokmak, bir şekil vermek ve yumuşatmak” manasını ifade eder.³⁵

II. “يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ” “Sizi annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratıyor.” (Zümer, 39/6)

İbn Sîde (458/1066) de “خَلَقَ” kelimesini açıklarken bu ayeti delil getirir. Yani bu da; sizi önce nutfe/sperm olarak, sonra alaka/aşılanmış yumurta, sonra mudğa/canlı et parçası, sonra kemikler, daha sonra kemiklere et giydirilmesi, sonra şekillendirilmesi ve kendisine ruh üflenmesi/can verilmesi gibi aşamalardan geçirmesi demektir. Üç karanlıktan biri karındır, biri ana rahmidir, biri de meşimedir yani plasenta/son'dan ibaret olan üç karanlık demektir. Gerçi bu üç karanlığın sulb, rahim ve karın manasında olduğu da söylenmiştir³⁶.

III. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا (يَرْجِيهِمْ يَعْدِلُونَ) *Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. (Bunca âyet ve delillerden) sonra kâfir olanlar (hâla putları) Rab'leri ile denk tutuyorlar* (En'am, 6/1).

Tarih boyunca yaratma konusunda fikir ileri sürenler arasında yaratma (halk) kelimesini "yoktan yaratma" anlamında değil de “bir şeyden başka bir şey meydana getirme” anlamında olduğu hakkında ısrar edenler olmuştur. Örneğin Ebû Bekir er-Râzî (313/925), yokluğun varlığa engel olduğunu düşünmekte ve dolayısıyla da mutlak yokluktan yaratmayı imkânsız görmektedir.³⁷

Ragıb el-İsfehânî (ö.502/1108) de (خَلَقَ) fiilini; *daha önce geçmiş bir örneğe dayanmadan icad edip yaratmak, yoktan var edip yaratmak, imal etmek* şeklinde açıklarken bu ayeti örnek gösterir. (الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ) *Gökleri ve yeri yaratan* (En'am, 6/1) ayetinde yüce Allah'ın onları hiç yoktan yarattığı ifade edilirken (بَدِيعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) *O, göklerin ve yeryüzünün yoktan var edicisidir* (Bakara,

35) İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-vasiyet*, I, 524.

36) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274.

37) Karaman, Hüseyin, “*Ebubekir er-Râzî'ye Göre Yaratma*”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2005, S. 23, s.126.

2/117) ayetinde geçen (بَدِيع) kelimesi de hiç yoktan yaratan anlamını verdiğiinden (خَلَقَ) kelimesinin de aynı manada olduğunun kanıtı olmaktadır. Çünkü (بَدِيع) kelimesi 'yoktan var etme' manasında sadece Allah için kullanılır. Onun için yüce Allah ile diğerlerinin farklılığını anlatmak bağlamında (أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) *Yaratan ile yaratmayan bir midir, hala ibret almayacak mısınız?* (Nahl, 16/17) buyrulur.³⁸

IV. (... (الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا) *O sizi tek bir nefisten yarattı, eşini de ondan yarattı* (Nisa, 4/1).

V. (... (خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ) *O insanı bir nutfeden /saf sudan yarattı* (Nahl, 16/4).

VI. (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَالَةٍ مِنْ طِينٍ) *Biz insanı süzme çamurdan yarattık* (Müminun, 23/12).

VII. (... (وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ) *Sizi biz yarattık* (Araf 7/11).

VIII. (وَ خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ) *Cinleri bir ateş korundan yarattı* (Rahman, 55/15).

Ragıb el-İsfehâni (ö.502/1108) "خلق" kavramının hiç yoktan yaratma manasına geldiği gibi "bir şeyden bir şey yaratma" manasını da verdiği dikkat çekerek bu son beş ayeti örnek verir.

İstihâle (biçim değiştirme, başkalaşma) ile oluşan yaratmayı yüce Allah'ın bazı durumlarda Hz. İsa gibi başkası için de kullandığını belirterek şu ayeti örnek verir³⁹:

IX. (وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِأَظْفَارِهِ) *Hani benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şeyler yaratıyordun* (Maide, 5/110)⁴⁰.

38) er-Râgıb el-İsfehâni, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, s. 107.

39) er-Râgıb el-İsfehâni, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 107.

40) Ayetin tamamı şöyledir: Allah, "Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve anana olan nimetimi an" demişti, "Seni Ruhul Kudüs ile desteklemiştim; beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşuyordun; sana Kitap'ı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim. Sen iznimle, çamurdan kuş gibi bir şey yapmış ona üflemiştin de iznimle kuş olmuştu; anadan doğma körü, alacaltıyı iznimle iyi etmiştin. Ölülerini iznimle diriltiyordun. İsrailoğullarına belgelerle geldiğinde, onlardan inkâr edenler. 'Bu apaçık bir büyüdür' demişlerdi de Ben onların sana zarar vermelerini önlemiştim." (Maide, 5/110).

Ragıb el-İsfehânî Kur'an'da yer almayan kelimelerin açıklamasına birkaç örnek dışında rağbet etmemiştir. Bu sebeple sözlüğünü genel olarak Kur'an kelimeleri ve örneklerine ayırdığı için çok daha doyurucu ve sistemli bir bilgi sunmaktadır. Ondan sonrakiler ise öncekilerin tekrarı ya da açıklamasıdır.

X. ... أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُبْرِئُ
الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي
الْأَرْحَامِ ۗ ... *Ben size çamurdan kuş gibi bir şey yaratıp ona üfleyeceğim, Allah'ın
izniyle, hemen kuş olacak; anadan doğma körleri, alacalıları iyi edeceğim; Allah'ın
izniyle, ölüleri dirilteceğim; yediklerinizi ve evlerinizde sakladıklarınızı da size haber
vereceğim.*” (Ali İmran, 3/49).

İbn Manzûr (ö.711/1311) Yüce Allah'ın bu ayetinde geçen " أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ " ifadesi için şu açıklamayı yapar: “Yaratma” burada “takdir etme, oluşturma, yapma” manasınadır. Burada Hz. İsa, yaratma kelimesini kullanırken, daha önce hiçbir örneği dünyada var edilmemiş olan bir şeyi icat etme anlamında, yoktan var etme manasında kullanmamıştır. O, burada bir değerlendirmede bulunacağını, bir şeyi bir şeye benzeterek meydana getireceğini söylemektedir⁴¹.

Zebîdî (ö.1205/1790) de bu sözleri aynen sözlüğünde tekrar eder⁴². Bilindiği gibi Zebîdî'nin eseri daha önce söylenenlerin bir koleksiyonu durumundadır.

Ayetlerden anlaşılan; Allah'tan başkalarının da yaratma fiilini kullanmaları hiç yoktan değil Allah'ın izniyle ve bir şeyden başka birşey ortaya çıkarma şeklinde olmaktadır.

XI. (وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ) *Rabbinizin eşlerinizden sizin için yarattığını terk ediyorsunuz?* (Şuara 26/166)

Ragıb el-İsfehani'ye göre bu ayette kadınların önlerinden kinaye olarak bahsedilmektedir.⁴³

41) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

42) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

43) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbî'l-Kur'ân*, s. 107.

XII. “ولقد جئتمونا فرادى كما خلقناكم أول مرة” “Allah’a andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz” (Enam, 6/94)

Şu ana kadar ki verilenlerden ayrı olarak Yüce Allah’ın bu ayetini örnek getiren İbn Manzûr (ö.711/1311) bu ayetin manasını: “Bizim kudretimiz, sizi yeniden var edip huzurumuza toplamaya yeter. Sizi yaratmaya nasıl kadir idiysek, öylece yeniden var etmeye de, huzurumuza getirmeye de kadiriz” olarak verir⁴⁴.

Görüldüğü gibi Kur’ân-ı Kerîm’de (خَلَقَ) fiiline ait iki mana kullanılmaktadır. Birisi *takdir edip planlayarak yaratma*, diğeri de *uydurma, yalan üretme* anlamıdır. Her iki anlamda da tasarlama ve doğru ya da yanlış proje üretme söz konusudur. Yüce Allah’ın, hikmetine uygun olarak, her zaman doğru proje ve tasarımla yoktan ya da bir şeyden bir şey yarattığı tartışılmaz bir gerçektir. Ancak insan aciz olması hasebiyle kendi menfeatine uygun olarak bu tasarımlarında doğruya da yanlışla da imza atabilmekte gerektiğinde yalana da başvurabilmektedir.

2. KUR'AN'DA İSİM OLARAK GEÇEN (خ ل ق) H-L-K KÖKÜ ve TÜREVLERİ

2. 1. “الخلق”: Az önce fiil kategorisinde geçen (خَلَقَ يَخْلُقُ) fiilinin masdarıdır. Ancak isim kategorisine girdiği için burada da kısaca zikredilmesi icab etmiştir.

Ragıb el-İsfehânî’ye (ö. 502/1108) göre; (خَلَقَ) kelimesinin aslı doğru dürüst planlamadır. Bir şeyi herhangi bir aslı ve örneği olmaksızın yaratmaktır. (خَلَقَ) kelimesi insanların literatüründe ise sadece iki manada kullanılır. Birisi takdir anlamındadır. İkincisi ise yalan için kullanılır⁴⁵. Nitekim yalan da bir nevi ölçüp biçip değerlendirmektir.

İbnu'l-Esîr (606/1209) “الخلق” kelimesini, aslında bir şeyi kesmeden önce (kesin olarak ortaya çıkarmadan önce), o şeyi ölçüp biçmek, takdir etmek anlamındadır⁴⁶ diyerek tarif eder.

44) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

45) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, s. 107.

46) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, II, 144.

Takdir edip değerlendirmek; o kişide var olan duruma göre, onun takdir ve ölçülerine göre meydana getirilen şeydir. Ki bu da esasen, Halik olan yaratıcı Allah'ın, var edilmesi hususunu takdir buyurması ve uygun görmesi sayesinde meydana gelir.⁴⁷ Dolayısıyla Yaratanın uygun gördüğü takdir ve ölçüye göre, bir şeyin icat edilmesinin dikkate alınmasıdır⁴⁸.

*- Bir mastar olan ve yaratma anlamına gelen “الْحَلْقُ” kelimesi, aynı zamanda “المخلوق” anlamına da gelir ki bu; “yaratılan” manasındadır.⁴⁹ Yani “الْحَلْقُ”; varlıklar, mahlukat anlamındadır. Haricilerle ilgili hadiste İbn Şumeyl, kendisine ait olan bir isnad ile Ebu Hureyre'den rivayetle şunu aktarmaktadır: “هُمْ شَرُّ الْخَلْقِ وَالْخَلِيقَةِ” “Onlar halkın da, diğer varlıkların da en kötüleridir, en şerlileridir.”⁵⁰ “الْحَلْقُ” kelimesi burada, “halk ve insanlar, halk tabakası, halk yığını” anlamındadır. “الْخَلِيقَةُ” kelimesi de, insan dışındaki diğer canlılar, hayvanlar ve yaratıklar demektir.⁵¹ Gerçi her ikisinin de aynı manaları kapsadığını söyleyenler de vardır. Her iki kelime ile de tüm yaratılanlar kastedilmiş olmaktadır⁵².

*- “الْحَلْقُ” kelimesi, aynı zamanda *düzgün ve pürüzsüz olan her şey* anlamındadır.⁵³

*- “الْحَلْقُ” kelimesi *hoş koku, nasip ve hisse* manalarına da gelir.⁵⁴

Görüldüğü üzere yaratma (الْحَلْقُ) kelimesi, gerek sözlüklerde, gerekse Kur'an-ı Kerim'de, tek bir anlamda değil, farklı anlamlarda kullanılmıştır.⁵⁵ Hangi anlamda kullanıldığı ise cümledeki siyak ve sibaktan ortaya çıkmaktadır.

47) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

48) İbnu'l-Esîr, Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-Hadîs*, (Thk.: Mahmûd Muhammed Tenâhî, Tâhir Ahmed ez-Zâvî), ys. 1979, II, 144.

49) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

50) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-Hadîs*, II, 144.

51) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144.

52) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144.

53) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

54) İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, II, 172.

55) Karaman, Hüseyin, “Eubekir er-Râzî'ye Göre Yaratma”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2005, S. 23, s.114.

2. 1. 1. Dilbilimcilerin (الخلق) kelimesine örnek verdiği ayetler:

I. “إِنَّ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ” (İn heda İla xulcu' al-avvayin) “Şüphesiz bu öncekilerin yalanından/adetlerinden başka bir şey değildir” (Şuara, 26/137).

Bu isim açıklanırken dilbilimcilerin çoğunlukla örnek verdikleri ayet budur: Halîl b. Ahmed (ö.170/786) *Kitâbu'l-ayn* adlı eserinde “الخلق” kelimesinin “yalan söylemek, uydurmak” manasını verdiği delil olarak bu ayeti gösterir. Sözkonusu kelimeyi kıraat noktasından “خُلُقٌ” değil de “خُلُقٌ” diye kıraat edenler dikkate alındığında mana: “Şüphesiz bu öncekilerin yalanından başka bir şey değildir” şeklinde olur. Yani burada “خُلُقٌ” kelimesi, *yalan söylemek, yalan uydurmak* manalarında değerlendirilmiştir⁵⁶.

Halîl b. Ahmed'in “خلق” kelimesi ve türevlerinden delil gösterdiği başka bir ayet ve yorumu yoktur.

el-Ezherî (ö.370/980) aynı ayet hakkında Halîl b. Ahmed'in satırlarına ilaveten 'Ferrâ şöyle demektedir' diyerek şu sözleri aktarır: "Bunu “خُلُقُ الْأَوَّلِينَ” “Halku'l-Evveliyin” olarak okuyanların, bununla, önceki toplumların *yalan söylemiş olmaları, iftirada bulunmaları, bir şeyler uydurmaları* anlamını kastettikleri ortaya çıkar. Fakat bunu yukarıda geçtiği gibi değil de “خُلُقُ الْأَوَّلِينَ” “Huluku'l-Evveliyin” şeklinde okuyanlar dikkate alındığında – ki İmam Ferra'nın tercihi budur-, bununla daha önceden gelip geçmiş olan toplumların *adet, töre ve gelenekleri* kast edilir.⁵⁷

İbn Sîde (ö. 458/1066) “الخلق” kelimesinin “Onu icat etti, ilk kez ortaya attı” manasında olan “ابتدعه” kelimesi ve türevleri ile eş anlama sahip olduğunu belirttikten sonra “إِنَّ هَذَا إِلَّا” “خُلُقُ الْأَوَّلِينَ” *Bu, sadece öncekilerin adetleridir.*” (Şuara, 26/137) ayetinin de bunun delili olduğunu söyler ve yukarıda yapılan yorumları tekrar eder. Aynı satırları İbn Manzûr da eserine alır⁵⁸.

56) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152.

57) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

58) Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85

II. “الذي أعطى كلَّ شيءٍ خلقه” “Her şeye hilkatini/varlık ve özelliğini veren...”
(Taha, 20/50).

İbn Sîde'nin (ö.458/1066) (الخلق) kelimesi hakkında verdiği bir başka örnek bu ayettir. Sa'lebî bu ayetin üç şekilde yorumlanabileceğini belirtmiştir: Birincisi, O'nun tarafından yaratılmış olması, ikincisi her şeyi yaratmış olması, üçüncüsü de yarattığı her şeyin yaratılışını bilmesidir⁵⁹.

III ve IV. “فليغيرنَّ خَلْقَ اللَّهِ” “Allah'ın yarattığını kesinlikle değiştirecekler” (Nisa, 4/119) ayeti ile “لا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ” “Allah'ın yaratmasında herhangi bir değişme olmaz” (Rum 30/30) ayeti.

Dilbilimciler bu kelimeyle ilgili olarak yüce Allah'ın bu iki ayetinin birlikte ne anlama geldiği hakkında fikir beyan etmişlerdir.

İbn Sîde (ö.458/1066)'nin bildirdiğine göre; ilk ayetin manası hakkında "Allah'ın gönderdiği dini değiştireceklerdir", denmiştir. Çünkü Allah, insanları İslam fitratı üzere yaratmıştır. Yani İslam dinini kabul edebilecekleri bir yapıda ve kapasitede yaratmıştır, anlamındadır. Allah, onları, zerrelere halinde Âdem'in belinden yaratmış ve Allah, o yarattıklarını, kendisinin onların Rabbi olduğuna dair tanıklar kılmıştır. Bunlardan, iman edenler olmuştur. Küfre girenler ise, Allah'ın, onları üzerinde yarattığı fitratlarını değiştirmişlerdir. Yine denmiştir ki; örneğin yumurtalıklarını aldırarak suretiyle, kendilerini iğdiş duruma sokmuşlar da, çocuk sahibi olmama yolunu seçmişlerdir. Çünkü koçları burkanlar, onlardan koçluk/erlik görevlerini yapamamaları için, erkekliklerini yok edenler, bir bakıma Allah'ın yarattıklarını değiştirmiş olurlar⁶⁰.

"Bir de Rabbimizin “لا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ” Allah'ın yaratmasında herhangi bir değişme olmaz (Rum 30/30) ayeti vardır. Bunun manası: “Allah, neyi nasıl yaratmış ve ne şekilde var etmişse sahih ve doğru olanı odur. Bu itibarla hiçbir kimse, sahih olan dinin manasını değiştirmeye güç yetiremez, buna kadir olamaz” demektir⁶¹.

Bu satırlardan anlaşılan "خَلْقٌ" kelimesinin diğer anlamlarına ilaveten *fitrat ve din* anlamında olduğudur. Esasen aynı ayette söz konusu cümlelerin hemen arkasından gelen

59) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

60) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

61) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85.

"ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ" "İşte dosdoğru din budur" cümlesi de bu tesbiti doğrulamaktadır. Yani burada "خَلَقَ اللهُ" Allah'ın dini anlamındadır.

Râgıb el-İsfehânî (ö. 502/1108) de söz konusu ayeti ele alarak (وَلَا مَرْنَهُمْ فَكَيْعِبَرْنَ) (خَلَقَ اللهُ) Onlara kesin olarak emredeceğim, onlar da kesinlikle Allah'ın yaratmasını bozacaklar. (Nisa 4/119) ayetinin bağlamında: 'Ayet onların hadımlaştırmak, sakalları kesmek ve buna benzer müdahalelerle yaratılışın şeklini bozmaya çalışmalarına işaretler. Allah'ın hükmünü değiştirmektedir diyenler de vardır' demektedir. Ancak (لَا) (تَبْدِيلَ خَلْقِ اللهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ) Allah'ın yaratmasında herhangi bir değişme olmaz (Rum 30/30) sözü ise onun takdirine ve kazasına işaretler. Kimileri ise manası: 'Allah'ın yarattıklarında değiştirme olmaz şeklinde gelmiş bir nehiy/yasaklamadır. Yani Allah'ın yarattıklarını değiştirmeyin demektir⁶² diyerek tartışılan konuları haber verir.

Hasan Basrî (ö.110/728) ile Mücâhid'in (ö. 103/721), "فَكَيْعِبَرْنَ خَلْقَ اللهُ", "Allah'ın yarattığını değiştirecekler" (Nisa, 4/119) ayeti ile denmek istenen husus, Allah'ın dinini değiştirecekler, anlamındadır dediklerini nakleden İbn Manzûr (ö.711/1311) İbn Arefe'nin de şöyle dediğini nakleder: Mücâhid ile Hasan Basrî'nin bu görüşleri, "İman mahlûktur/sonradan yaratılmıştır" diyenler için bir hüccettir, bir kanıt ve delildir." Ancak burada İbn Arefe'nin bu sözlerine bir delil ve hüccet yoktur. Çünkü burada Mücahit ile Hasan Basri'nin o sözlerinden kasıtları, "Allah'ın Dini" anlamındadır. O ikisi, sözleriyle 'Allah'ın hükümlerini' demek istemişlerdir. Zaten din de hüküm demektir. Yani ayet "Onlar, Allah'ın hükmünü değiştirecekler" anlamındadır. Nitekim "Allah'ın halk edip var ettikleri için değiştirme/tebdil yoktur." ayetini Katade "Allah'ın Dini için bir tebdil/değiştirme yoktur" diye yorumlamıştır⁶³.

Zebîdî (ö.1205/1790) de *Tâcu'l-arûs* adlı eserinde İbn Manzûr'un tüm dediklerini tekrar eder⁶⁴.

V. "أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ." "Yaratmak da emir buyurmak da Allah'a hastır." (Araf, 7/54)

Zebîdî (ö. 1205/1790) diğerlerinden ayrı olarak bu ayeti de örnek verir.

62) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 107

63) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

64) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

Görüldüğü gibi sözlüklerde kullanılan ayetlerde geçen (الْخُلُق) kelimesi 'yalan, hilkat/varlık ve özelliği, din ve hüküm' anlamlarında değerlendirilmiştir.

2. 2. “الْخُلُق” ve “الْخُلُق”: Burada görüldüğü gibi “الْخُلُق” kelimesi lam harfinin zamme harekesiyle okunabileceği gibi sükûn ile “الْخُلُق” diye de söylenir.⁶⁵ Yani tek ve iki zamme ile “hulk” ve “huluk” olarak manası, *seciye ve karakter* demek olup, *insanın yaratılış özelliği, fıtratı, tabiatı* demektir⁶⁶. Çünkü sahibi veya kişi yaratılışı gereği o şekilde takdir edilip var edilmiştir.⁶⁷ *Din, tabiat, huy, karakter, seciye*⁶⁸ bu kelimenin manaları arasındadır. İbn Düreyd “الْخُلُق” kelimesini “*ahlak*” olarak açıklamaktadır; “خُلُقُ الْإِنْسَانِ الَّذِي طُبِعَ عَلَيْهِ” “*İnsanın üzerinde yaratıldığı tabiat, karakter, huy*” demektir. Nitekim “فَلَانٌ حَسَنُ الْخُلُقِ وَالْخُلُقِ وَكَرِيمُ الْخَلِيقَةِ” “*Fılan kimse güzel ahlak ve yaratılış, soylu bir hilkat üzeredir*” ifadesi de bu kelime türevlerinden alınan lafızlarla meydana getirilmiştir⁶⁹.

(خُلُق) ile (خُلُق) aynı köktendir. Yalnız (خُلُق) gözle görülebilen şekil, biçim ve cehreler için kullanılmaya tahsis edilmiştir. (خُلُق) ise ancak basiret ile algılanabilen kuvvetler ve seciyeleri dile getirmeye tahsis edilmiştir⁷⁰. *Mertlik, mürvet, insanlık, adamlık* demektir⁷¹. Bu kelimenin çoğulu “أَخْلَاقٌ” olarak gelir. Bu kalıbın dışında kırık çoğul olarak başka da gelmez⁷². Kısaca güzel ahlak kavramı içerisinde ne kadar güzellikler ve letafet varsa, bunların hepsini kapsar⁷³.

Aslında bu, insanın bātınî/manevî suretinin hakikatini gösterir. Bu da kişinin nefsidir, onun vasıfları ve ona özgü olan manalarıdır. Kısaca bu, kişinin görünürdeki yaratılışının içe yansıyan kısmıdır, onun vasıfları ve manalarıdır. Her ikisi için de çirkin

65) er-Râzî, *Muhtârû's-sihâh*, s. 196, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

66) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcû'l-luga*, I, 184, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288, İbn Sîde, *el-muhkem ve'l-muhîtu'l-A'zâm*, II, 274, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

67) İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 172.

68) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

69) İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327.

70) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 107.

71) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

72) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

73) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

olanı, sevap olanı ve ceza gerektireni vardır. Bunlar kişinin görünürdeki suretinin vasıflarından daha çok, onun bâtındaki suretinin vasıflarına taalluk ederler⁷⁴.

Güzel ahlak ile ilgili birçok yerde ve birçok konuda mutlaka hadislere yer verilmiştir. Birkaç örneği şöylece verebiliriz: “ليس شيء في الميزان أنقل من حُسن أكثر” “Mizan/tartıda güzel ahlaktan daha ağır basacak bir başka şey yoktur”⁷⁵. “أكثر الخلق” “İnsanları cennete en çok sokacak olan şey Allah korkusu/takva ve güzel ahlakıdır”⁷⁶. “أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا” “Müminler içerisinde iman noktasından en olgun olan kimse, ahlak bakımından en güzel olandır.”⁷⁷. “إنَّ الْعَبْدَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ” “Kul, güzel ahlak sayesinde gündüzleri oruçlu, geceleri de ayakta geçirenin ulaştığı dereceyi elde eder”⁷⁸. “بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ” “Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim.”⁷⁹ Bu türden hadisler oldukça fazladır. Kaldı ki kötü ahlakı yerme ile ilgili olarak da birçok hadis rivayetleri bulunmaktadır⁸⁰.

Yine Hz. Aişe'den gelen rivayette: “كَانَ خُلُقُهُ الْقُرْآنَ” “Onun/Resulullah'ın ahlakı Kur'an'dı”⁸¹ buyrulmuştur. Yani Kur'an'a bağlı olarak, onun adabını yaşamak, onu hayata hâkim kılmak, onun emir ve yasakları çerçevesinde hareket etmek anlamındadır. Kısaca güzel ahlak, iyi iş ve hizmetler ve benzeri ne kadar güzellikler varsa, bunları Kur'an ölçüsünde yaşamak ve yaşatmaktır⁸².

*- “الْخُلُقُ” aynı zamanda *adet, gelenek* anlamındadır⁸³.

74) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288, İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85.

75) Ebû Dâvud, *Edeb*, 8; Tirmizî, *Birr ve Sila*, 62.

76) Tirmizî, *Birr* 62. Ayrıca bkz. İbni Mâce, *Zühd* 29.

77) Tirmizî, *Radâ'* 11. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Sünne*, 15; İbni Mâce, *Nikâh* 50.

78) Ebû Dâvûd, *Edeb* 7. Ayrıca bk. Tirmizî, *Birr* 62.

79) Muvatta, *Hüsnü'l-Huluk* 8; Ahmed b. Hanbel, 2/381.

80) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, II, 144, İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85.

81) Müslim, *Müsfîrîn* 139; Ebu Davud, *Tetavvu'* 26; Tirmizî, *Birr* 69; Nesâî, *Kıyamü'l-Leyl* 2; İbn Mace, *Ahkam* 14.

82) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, II, 144.

83) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

*- Zamme hareke ile “الْخُلُقُ” kelimesi, *düzgün ve pürüzsüz, sade olmak, yumuşaklık* manasına da gelir⁸⁴.

2. 2. 1. Dilbilimcilerin (خُلُق) kelimesine örnek verdiği ayetler:

I. “و إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ” “*Ve şüphesiz sen elbette yüce bir ahlak/karakter üzeresin.*” (Kalem, 68/4).

İbn Sîde (458/1066)⁸⁵, Râgıb el-İsfehânî (502/1108)⁸⁶, İbn Manzûr (711/1311)⁸⁷ ve Zebîdî (1205/1790)⁸⁸ kelimeyi açıklarken bu ayeti örnek verirler.

II. Daha önce zikri geçen (إِن هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ) *Bu öncekilerin ahlakı/geleneğinden başkası değildir* (Şuara, 26/137) ayetlerinden başka Kur'an'da da bu kelimenin içinde geçtiği başka bir ayet yoktur.

2. 3. “الخالق” ve “الخالق”: *Yapan, eden, var eden, Sani', yaratan* anlamındadır.⁸⁹

“خالق” yaratmak kökünden olan fiilden yüce Allah'ın “الخالق” ismi bulunmaktadır. İsmi fâil olarak “الخالق” hiçbir şey mevcut değilken tüm eşyayı *yoktan var edendir*⁹⁰, önceden geçmiş ve var olan bir örneği olmaksızın⁹¹ ilk defa, hiçbir örneği yokken icat eden demektir⁹².

Bu kelimeden yüce Allah'ın sıfatı olarak “الخالق” (mübalağalı ismi fâil) vasfi türetilmiştir. “الخالق” kelimesi de mana olarak “الخالق” gibidir. Her ikisi de *yaratan* anlamındadır.⁹³

84) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

85) İbn Sîde, *el-muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274.

86) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 107.

87) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

88) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

89) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152.

90) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144.

91) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288. İbrâhîm Mustafa ve ark. *el-Mu'cemu'l-vasiyet*, I, 524.

92) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

93) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

“الخالقُ /Yaratan” ve “الخالقُ/Hep var eden, yaratan” kelimeleri, yüce Allah’ın sıfatlarındandır.⁹⁴ Allah’tan başkası için kullanıldığında bu sıfatların başına asla harfi tarif veya belirtme takısı denilen “ال” “el” takısı konulmaz⁹⁵. Çünkü caiz değildir.⁹⁶ Sadece yüce Allah’ın sıfatı olarak kullanıldığında mutlaka başına “ال” “el” takısı getirilir.⁹⁷

Ancak deri ve benzeri şeyleri işleyen sanatkâra da “الخالقُ” “Yaratıcı” denir ki bu, adam önce, zihninde o tasarımı geliştirip takdir ediyor, sonra da onu meydana çıkarıyor, demektir.⁹⁸ “رجل خالق صانع” dendiğinde ise bu, “icat yapabilen sanatkâr adam” demektir⁹⁹. Nitekim kadınlar için de bu ifade “هنَّ الخالقات” olarak kullanılır ki, anlam olarak “O kadınlar, yaratıcıdırlar, üretendirler” anlamını ifade eder.¹⁰⁰

Nitekim şair şöyle der:

“لم يَحْتَشِمِ الخالقاتِ فَرِيئُهَا * ولم يَغِضْ من نِطَافِهَا السَّرْبُ”

“Yalan üretmeleri onları bir araya getirmedir.

Kaldı ki yalandan damlayan sözler bir oyuğu bile doldurmadı.”¹⁰¹

Bu şiirde “yalan üretme” değerlendirme ve takdir anlamında bir anlatımdır. Çünkü neticede bir şeyi uydurmak da bir takdir ve değerlendirme sonucudur. Kaldı ki şair Kumeyt (ö. 126/743) ’in şu sözü de bunun gibidir:

“أرادوا أن تُزِيلَ خالقاتُ ... أديمهم يَقسُن وَيَقْتَرِينَا”

“Kadınlar, derilerinden onların nasıl kişiler olduklarını ayırt etmek istediler de ölçüp biçtiler ve bize uydurup getirdiler”.

94) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

95) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

96) İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, X, 85.

97) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

98) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

99) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, X, 85, İbrâhîm Mustafa ve ark. *el-Mu'cemu'l-vasiyat*, I, 524.

100) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

101) İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, (Thk.: Abdüsselam Muhammed Hârûn), Beyrut, 1991, II, 172.

O, burada Nizar b. Maden adındaki şahsın “Rebia ve Mudar” adındaki iki oğlunu kast ederek şöyle demek istiyor: “Oysa onların soyları da, derileri de aynıdır.” Derilerin cinsinden, onların kalitesinden anlayanlar, onların nesebini belirlemek istediklerinde, bakarlar ki, o da sıradan bir deriymiş, farklı bir şey değilmiş. Bunun için o deriyi kesip parçalamaya değmez.” Yani aslında kadınlar, Nizar adındaki şahsın iki oğlunu, birbirinden ayırt etmek için “الخالقات للأديم” “Derinin kalitesinden anlayanlar” ifadesinden hareketle, soy/nesep bilimcileri için bir darbu mesel olarak kullanmışlardır.¹⁰²

Kur'an-ı Kerim'de 3 yerde (خَالِقٌ), 1 yerde (الْخَالِقُ), 4 yerde (خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ), 2 yerde (الْخَالِقُونَ), iki yerde de (الْخَالِقِينَ) şeklinde geçmektedir.

2. 3. 1. Dilbilimcilerin “الخالق” ve “الخالق” kelimelerine örnek verdiği ayetler ve yorumları:

I. İbn Sîde (ö.458/1066) Aziz ve Celil yüce Allah'ın “الخالق والخالق” adlarını açıklarken “هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمِصْوَرُ” “O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır.” (Haşr, 59/24), “بَلَىٰ وَهُوَ الْخَالِقُ الْعَلِيمُ” “Elbette O, her şeyi hakkıyla bilen yaratıcıdır.” (Yasin, 36/81)¹⁰³ ayetlerini örnek verir.

II. “فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ” “Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.” (Müminun, 23/14)

Ezherî (ö.370/980) bu ayeti Ebubekir b. el-Enbârî'nin “الخالق” kelimesine dair açıklamalarını naklederken eserine alır. Ayette geçen “أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ” kavli, “أحسن” takdirinde olup bu da: “Takdir edip değerlendirenlerin en güzeli” anlamındadır.¹⁰⁴

102) ez-Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, X, 85.

103) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274.

104) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

Râgıb el-İsfehâni (ö.502/1108) söz konusu ayet hakkında şöyle der: "Eğer (فَتَبَارَكَ)
اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ) *Yaratıcıların en güzeli olan Allah ne de yücedir* (Mü'minin 23/14)
sözü, Yüce Allah dışındaki varlıkların da yaratma ile nitelenmesinin doğru olduğunu
göstermektedir" denecek olsa ona şöyle cevap verilebilir: Bunun manası şudur:
Takdir/plan yapanların en iyisidir ya da onların inançlarına ve kanaatlerine göre
söylenmiş bir sözdür, zira onlar Allah'tan başkasının da yoktan var ettiğine inanır veya
sanırlardı. Bu inançta olanlara adeta şöyle denmiştir: Farz et ki, Allah dışında da yoktan
varedenler ve yaratanlar vardır, bu inanca göre bile yüce Allah onların en iyi
yaratanıdır. Nitekim buyurur ki: (خَلَفُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ)
*Onun yarattığı gibi yarattılar, yaratılış onlara karışık geldi. De ki: Allah her
şeyin yaratıcısıdır* (Rad, 13/16)¹⁰⁵.

2. 4. "الْخَلْقُ": *Haz, nasip, pay, hisse*¹⁰⁶, *temiz ve pak olan hisse* demektir. Yani
nasibin de temiz ve katkısız olanını ifade eder¹⁰⁷. Bu kelime ile her bir şahsa değer
biçilen pay ve hisse ifade edilir.¹⁰⁸ "فلان لا خلاق له" "*Filancanın bunda/bu hayır
işinde bir nasibi, bir payı, bir hissesi yoktur*" demektir.¹⁰⁹

Nitekim "هذا رجلٌ ليس له خلاق" dendiğinde: "*Bu adam, hayır işlerinde ve
ahiretle ilgili güzel amellerde gözü olmayan, dinde salah sahibi olmayan adamın
biridir*" demektir.¹¹⁰

Übey tarafından rivayet olunan hadiste "وأما طعامٌ لم يُصنَعْ إِلَّا لَكَ فَإِنَّكَ أَكَلْتَهُ إِنَّمَا"
"Eğer bir yemek sadece senin için yapılmışsa, sen de ondan yersen,
تَأْكُلُ مِنْهُ بِخَلْقِكَ"

105) er-Râgıb el-İsfehâni, *el-Müfredât*, s. 107.

106) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152, İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327, el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 172, er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, s. 196, İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144.

107) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

108) İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-Luga*, II, 172.

109) İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288, İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274.

110) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

din açısından sen, ondan sadece nasibin ve payın kadarını yiyebilirsin." Bu söz, ona, Kur'an öğreten kimseyi yedirmesi sırasında söylenmiştir.¹¹¹

*- Yine Zebidî'ye göre; “الخلاق” kelimesi, aynı zamanda “Din” demektir¹¹². Bu anlam diğer sözlüklerde tespit edilmemiştir.

Kur'an-ı Kerim'de 3 yerde (خَلَاقٌ), iki yerde de zamir almış olarak (بِخَلْقِكُمْ) (بِخَلْقِهِمْ) şeklinde geçer¹¹³.

2. 4. 1. Dilbilimcilerin “الخلاق” kelimesine örnek verdiği ayetler:

I. “وَمَالُهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ” “Onun ahiretten bir nasibi yoktur.” (Bakara, 2/200).

Ezherî (370/980) bu kelimeyi açıklarken isim vermeden: "Tefsir âlimleri bu ayette geçen “الخلاق” kelimesi hakkında: “Bu, hayırdan bir nasibi, bir payı bulunmak” demektir, diye açıklıyorlar.”¹¹⁴ der.

II. (وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ) ..Onu (sihri) satın alanın ahirette herhangi bir payı olmayacağını bilmekteydiler (Bakara 2/ 102).

Râgıb el-İsfehânî (502/1108) خَلَاقٍ kelimesini açıklarken bu ayeti örnek vererek kelimenin insanın ahlakıyla kazandığı erdemlere dendiğini dikkat çeker.¹¹⁵

III. Bu kelimenin içinde yer aldığı bir başka ayette de Allah Teâlâ şöyle buyurur: “أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ” “İşte onlar, ahirette bir nasipleri olmayanlardır.” (Al-i İmran 3/37).

IV. “فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ” ayeti de bu anlamdadır: “Onlar nasiblerinden yararlandılar” (Tevbe 9/69) demektir¹¹⁶.

111) İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, II, 144, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

112) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

113) Bkz. *Bakara* 2/102; *Bakara* 2/200; *Al-i İmran* 3/37; *Tevbe*, 9/69.

114) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

115) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 107.

116) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288. Ayetin tamamı şöyledir: (كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَالًا) وَأُولَئِكَ فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلْقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلْقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَئِكَ

2. 5. “المُخَلَّقُ”: (خَلَقَ) fiilinin ismi mefulüdür. İbnu'l-A'rabi (ö.543/1148)¹¹⁷

“مُخَلَّقَةٌ” kelimesinin *vücut organları tamamlanmış olan, ortaya çıkan* anlamında olduğunu söyler¹¹⁸. “مُضَعَّةٌ مُخَلَّقَةٌ” “*tam yaratılışlı, eksikliği, kusuru ve sakatlığı bulunmayan*”, demektir¹¹⁹. Yani hiçbir tarafında bir eksikliği olmayan, uzuvları tam olarak belirlenmiş olan¹²⁰, kusursuz yaratılan, sakatlık ve benzeri bir rahatsızlığı bulunmayandır¹²¹.

“عَبْرٌ مُخَلَّقَةٌ” ise *düşük olan* demektir.¹²². Yani *henüz şekillenmemiş, şekil almamış, sureti belirlenmemiş*¹²³ demektir.

*- "Aynı şekilde “وهو أخلق به وهذا مخلقة لذلك” ifadesi de “O, buna layıktır ve layık olmaya da değerdir” anlamındadır¹²⁴. “وهذا الأمر مخلقة لذلك” “Bu şey, buna değer. Tam da bunun için var edilmiştir.” cümleleri bu kelimeyi örnekleme anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin müzekker ve müennesleri, tesniye ve çoğulları eşittir. Aralarında bir fark yoktur¹²⁵.

وَخَيْطٌ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَوْلِيَاكَ هُمْ الْخَائِبُونَ Sizden önceki (münafık ve kâfir)ler gibi. Onlar sizden kuvvet bakımından daha güçlü, mal ve çocuklar bakımından daha çoktular. Onlar kendi paylarıyla yararlanmaya baktılar; siz de, sizden öncekilerin kendi paylarıyla yararlanmaya kalkışmaları gibi, kendi paylarımızla yararlanmaya baktınız ve siz de (dünyaya ve zevke) dalanlar gibi daldınız. İşte onların dünyada ahirette bütün yapıp ettikleri (amelleri) boşa çıkmıştır ve işte onlar kayba uğrayanlardır. (Tevbe 9/69).

117) İbnu'l-A'rabi: Bu zat, Muhiddin Arabi değildir. Tefsir ve hadis bilgini, fıkıh âlimi olan İbnu'l-A'rabi'dir.

118) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

119) er- Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, s. 196, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

120) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184.

121) İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85.

122) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

123) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288. İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85.

124) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144.

125) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

*- "المَخْلُقُ" aynı zamanda demir ve benzeri sert cisimlerin ve şeylerin yumuşamış hali¹²⁶ anlamındadır. "قَدَحٌ مُخْلَقٌ" *Yumuşak, pürüzsüz ve düzenli alan, alet, şey* manasındadır. Yumuşak ve düzgün, pürüzsüz olan şey için ifade olarak "o düzleşmiştir" manasında "قَدَحٌ خَلَقَ" ifadesine yer verirler¹²⁷.

*- Elden geçirilip onarılmış olan ok için de "مُخْلَقٌ" denir. Çünkü bu da, böylece pürüzsüz duruma gelmiş olur.¹²⁸ "سَهْمٌ مُخْلَقٌ أَمْلَسٌ" *düzgün, pürüzsüz sapasağlam, iyileştirilmiş, onarılmış ok*¹²⁹ anlamındadır.

İbn Mesud'un Ebu Cehil'in öldürülmesiyle ilgili hadiste sözkonusu kelime şu şekilde geçmektedir: "وهو كالجمل المخلوق" "O/Ebu Cehil, tam da mükemmel yaratılıştaki olan bir deve gibiydi."¹³⁰

2. 5. 1. Dilbilimcilerin "المَخْلُقُ" kelimesine örnek verdiği ayet ve yorumları:

Bu kelimenin geçtiği ayet şudur:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عِلْقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَعَجِيرٍ مُّخَلَّقَةٍ ...

(Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık) (Hac, 22/5)

Bu; Cevheri'nin (ö.393/1001) verdiği iki ayet örneğinden sonuncusudur. "مُخْلَقَةٌ" kelimesini açıklarken ayetin "مُّضْغَةٌ مُّخَلَّقَةٌ" bölümünü alır ve bunun hiçbir tarafında bir

126) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184.

127) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

128) İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 172.

129) İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 172. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

130) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

eksikliği olmayan, uzuvları tam olarak belirlenmiş olan mudga (et parçası) anlamına geldiğini söyler.¹³¹

Ezherî (ö.370/980) Cevherî'nin kısaca örnek verdiği ayeti daha geniş biçimde ele alarak nakiller yapar:

Ahmed b. Yahya'ya yüce Allah'ın “مُخَلَّقَةٌ وَعَيْرٌ مُخَلَّقَةٌ” (Hac, 22/5) ayetindeki bu ifade sorulduğunda o şöyle demiştir: “İnsanlar iki halde yaratılmışlardır. Birinci hal, tam ve mükemmel bir halde kusursuz olarak yaratılmasıdır. Diğeri de mükemmel olarak değil, herhangi bir şekilde kusurlu, eksik biri olarak yaratılmasıdır. Yüce Allah'ın “ وَنُقِرُّ

“Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz” (Hac, 22/5) ayeti bunu göstermektedir.”¹³²

Yine Ezherî (ö.370/980)¹³³; İbn Manzûr (ö.711/1311)¹³⁴ ve Zebîdî (ö.1205/1790)¹³⁵ kendilerinden önce söylenenleri tekrar ederler.

Anlaşıldığı kadarıyla düzgün, sakatlıktan uzak, mükemmel yaratılışa sahip olana " مُخَلَّقَةٌ " böyle olmayan cenine de "عَيْرٌ مُخَلَّقَةٌ" denmektedir.

2. 6. “اختلاق” Bu kelime “الخالق” kelimesinden türeme olup “اِفْتِعال” babından gelmiştir¹³⁶. *Bir şeyi yaratmak, var etmek, ilk kez icat etmek* gibi manaları kapsar. Kelime, aynı zamanda *uydurmak, iftira atmak, yalan uydurmak* anlamındadır¹³⁷. Böyle bir durumda sanki yalan söyleyen kişi, onları icat ediyor gibidir¹³⁸.

Ebu Talib'in bir hadisinde yer alan: “إِنَّ هَذَا إِلَّا اخْتِلاق” kavli de böyledir. Yani “Bu, yalandan başka bir şey değildir” demektir¹³⁹.

131) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcül'l-luga*, I, 184.

132) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

133) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

134) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

135) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

136) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144.İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

137) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144.

138) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

139) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

2. 6. 1. Dilbilimcilerin “اختلاق” kelimesine örnek verdiği ayet ve yorumları

Kelimenin geçtiği tek ayet; (مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمَلَأِ الْآخِرَةِ إِنَّ هَذَا إِلاَّ اِخْتِلاَقٌ) *Son zamanda bunu hiç duymadık, bu ancak bir uydurma olabilir* (Sad 38/7) ayetidir.

Ezherî (ö.370/980) Ferrâ'nın (ö. 207/822) "Araplar: “حَدَّثَنَا فُلَانٌ بِأَحَادِيثِ الْخُلُقِ” derler. Bu, şu anlama gelir: “*Filanlar birtakım saçma sapan hurafe türü şeyler konuşup durdular.*” dediğini haber vererek (إِنَّ هَذَا إِلاَّ اِخْتِلاَقٌ) kavlindeki “اختلاق” kelimesinin de bu anlamda¹⁴⁰ olduğunu bildirir.

Kendisinden sonraki kuşaktan gelen İbn Sîde (ö.458/ 1066) ve İbn Manzûr ayet hakkındaki aynı yorumları sözlüklerine alırlar¹⁴¹.

Râgıb el-İsfehânî'nin (ö.502/1108) dediği gibi; "Sözün niteliği bağlamında gelen her yaratma sözcüğünden maksat yalandır. Bu açıdan insanların pek çoğu Kur'an için yaratılma ifadesini kullanmaktan uzak durmuştur."¹⁴² Şüphesiz ki her şeyi en iyi şekilde hikmetleriyle bilen Yüce Allah her türlü kusurdan uzaktır.

Zebîdî (ö.1205/1790) de söylenenleri tekrar ederek durumu özetler¹⁴³.

Görüldüğü gibi "اختلاق" kelimesi de "الخلق" kelimesi ile benzer anlamda değerlendirilmiştir.

Buraya kadar olan bölümde Kur'an'da geçen kelimelerin analizi yapılmıştır. Kur'an'da geçmeyen h-l-k türevleri geçenlerden çok daha fazladır. Sözlükler bu konuda ayrıntılı bilgi vermesine rağmen topladığımız geniş bilgiyi bir kenara bırakarak makale hacmi dolayısıyla özet bilgi vermek bir fikir sunması açısından faydalı olacaktır:

II. SÖZLÜKLERDE GEÇEN FAKAT KUR'AN'DA GEÇMEYEN (خ ل ق)

H-L-K KÖKÜ ve TÜREVLERİ

Bu konu da fiiller ve isimler açısından ayrı ayrı incelenecektir:

1. KUR'AN'DA GEÇMEYEN FİİL OLARAK (خ ل ق) H-L-K KÖKÜ ve TÜREVLERİ

Fiiller bilindiği gibi mücerred ya da mezid fiiller olarak bulunur.

140) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

141) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

142) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 107.

143) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

1.1. Mucerred/Eksiz Fiiller

1.1. 1. “خَلَقَ الثَّوْبُ خُلُوقَةً”: “خَلَقَ يَخْلُقُ”: “Elbise/giysi eskidi, yıprandı”¹⁴⁴ ya da “Elbiseyi ölçtü, biçti ve değerlendirip şekle soktu” gibi manaları kapsar¹⁴⁵.

*- Ayrıca “خَلَقَ الرَّجُلُ” ibaresinin manası: “Adam ahlakça güzel yaratılıştadır” demektir¹⁴⁶. Nitekim “وَقَدْ خَلَقْتِ خَلْقَةً” cümlesi de bu manada olup: “Kadın, ahlakça güzel yaratılıştadır” demektir¹⁴⁷.

*- “قد خَلَقَ لَذَلِكَ” “Sanki onun için takdir edilmiştir” anlamındadır¹⁴⁸.

*- Bir diğer anlamı *liyakat kazandı, layık oldu*, anlamıdır¹⁴⁹.

1.1. 2. “خَلَقَ يَخْلُقُ”: Bu fiil de herhangi bir şey “eskidi, yıprandı, yullandı, yaşlandı” gibi manaları içerir¹⁵⁰.

*- Yine aynı kelime bir şeyin düzleşmesi, yumuşaması, pürüzsüz hale gelmesi, düzen ve intizama girmesi anlamlarını da kapsar. “حَلِقَهُ هُوَ” “O, onu intizama soktu, tesviye etti.” denilir¹⁵¹.

1. 2. Ekli/Mezid Fiiller

1.2. 1. “خَالِقٌ”: Kişiye ahlak ve karakterine uygun olarak davranmak, muamelede bulunmak, karşılık vermek anlamındadır¹⁵². “مُؤْمِنٌ وَخَالِقٌ الْفَاجِرِ” “Mümin

144) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151; el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85

145) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144.

146) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

147) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-A'zâm*, II, 274.

148) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

149) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144.

150) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, IV, 151; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 172.

151) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-A'zâm*, II, 274, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85, İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-vasiyet*, I, 524

152) İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-vasiyet*, I, 524.

kimseye samimi davran (ya da ihlas ile hareket et)! Facir/kötü kimseyi de başından sav” diye halk arasında söylenir¹⁵³.

Kaldı ki bir hadiste de bu manada ifade yer almaktadır: “ اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُ كُنْتَ وَأَتَّبِعْ ”
”Nerede olursan ol Allah'a karşı gelmekten sakın; yaptığın kötülüğün arkasından bir iyilik yap ki bu onu yok etsin. İnsanlara karşı güzel ahlakın gereğine göre davran. (Tirmizî, Birr, 55).”¹⁵⁴

Şair de diyor ki:

“خَالِقِ النَّاسِ بِخُلُقٍ حَسَنِ . لَا تُكُنْ كَلْبًا عَلَى النَّاسِ يَهْرًا”

“İnsanlara güzel ahlak ile muamelede bulun. İnsanların yüzüne havlayan bir köpek olma.”¹⁵⁵

1.2. 2. “أَخْلَقَ”: Eskitmek, yıpratmak¹⁵⁶ anlamındadır. Mana açısından “خُلُقٌ” gibidir¹⁵⁷. Yani hepsi de eskimek, yıpranmak, yılanmak, yaşlanmak gibi manaları içerir.

*- “أَخْلَقَنِي فَلَانٌ ثَوْبَهُ” “Filan kimsenin giysisi beni eskitti” denir ki aslında bu, “Filan kimse bana eskimiş giysilerinden verdi” anlamındadır¹⁵⁸.

Dilenci hakkında “أَخْلَقْتَ وَجْهَكَ” “sen yüzünü eskittin” denir ki bu, mecazi anlamda “sen yüzüne leke sürdün”¹⁵⁹ “yüzünü kirlettin, yüzünü kararttın”¹⁶⁰ anlamına gelir. “أَخْلَقَ شَبَابُهُ” “Dehr/çağ ve zaman şeyi eskitti, yıprattı”¹⁶¹, “أَخْلَقَ الدَّهْرُ الشَّيْءَ”

153) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

154) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

155) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288. İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-A'zâm*, II, 274, İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85.

156) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152, İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-Luga*, II, 172.

157) er- Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 196, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

158) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151-152.

159) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

160) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152.

161) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288. İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85

"Gençliği uçup gitti"¹⁶², "أخلق شباب فلان ولي" sözleri "Fılan kimsenin gençliği yok olup gitti ve arkasını çevirdi" anlamında olup, asıl mana: "Adam o şeyi eskitti, elinden kaçırdı" demektir¹⁶³.

Özetle; "أَخْلَقَ الثَّوْبُ إِخْلَاقًا وَخُلِقَ حَلْوَةً وَخُلِقَ فَهُوَ خَلْقٌ. وَفُلَانٌ لَا خَلْقَ لَهُ" Bu ifade içerisinde yer alan kelimeler, anlam olarak tümü, elbisenin, giysinin eskimesini, pörsümesini, yaramaz duruma gelmiş olmasını, kullanılamaz gibi manaları içerirler. Bu kelime dizisi aynı zamanda bir şeyden pay sahibi olmak, nasibi bulunmak gibi manaları da ihtiva ederler.¹⁶⁴

İbn Dureyd'in bu kelimeleri toplu halde vermesi masterlarının ortak olması ve kullanım açısından dır. Bunlar ibare içerisinde yer alan cümlelere göre, konu dikkate alınarak anlamlandırılırlar. Bu nedenle manayı toplu olarak zikretmiştir. Keza masterları da öyledir.

Halid'in annesiyle ilgili hadisinde bu kelime geçer. Resulullah (a.s), onun annesine "إِحْلَاقَ الثَّوْبِ تَقْطِيعَهُ" "eskitt ve yıprat onu." demiştir. Rivayette "أَخْلَقْتِي وَأَخْلَقْتِي" ifadesi var ki, bu, *elbisenin yıpranması, aynı zamanda parçalanması* manasıdır¹⁶⁵.

*- Bir diğer anlam olarak; kişi, ahlaklı olduğunda onun için "أَخْلَقَ الرَّجُلَ" "adam ahlaklı oldu" denir¹⁶⁶.

1.2. 3. "اخْلُوقْ": *Bir şeyin düzleşmesi, yumuşaması, pürüzsüz hale gelmesi, düzen ve intizama girmesidir.*¹⁶⁷

"اخْلُوقَ السَّحَابُ" *bulut yumuşadı* anlamında bir deyimdir¹⁶⁸. Bulut pürüzsüz oldu, dümdüz hale geldi¹⁶⁹ demektir. Bulut havada yağdırmak üzere oldu, semada bulut yamyası oldu, pürüzsüz oldu¹⁷⁰, tam da yağmur yağdıracak bulut oldu¹⁷¹, düzene girdi,

162) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

163) İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-vasiyt*, I, 524.

164) İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327.

165) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

166) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85

167) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

168) er-Râgîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, Tahrân, ts., s. 107.

169) İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 172.

170) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152, el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

171) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcû'l-luga*, I, 184.

bulutun hareketi yükseldi¹⁷² manaları sözlüklerde bu kelime için söylenmektedir. Aslında “اخْلَوْلُق” fiili, kalıp olarak abartılı/mübalağa manası içeren bir kelimedir.¹⁷³

*- “مَتْنُ الْفَرَسِ” dendiğinde ise bu, “atın sırtının düzleşmesi” anlamındadır¹⁷⁴.

1.2. 4. “خَلَّقَ”: Düzeltmek, tesviye etmek, düzleştirmek, pürüzsüz duruma getirmek, güzelleştirmek, mükemmel yaratılışa kılmak, kusursuz yaratılışa olmak, yaratılışında eksiği, kusuru ve sakatlığı olmamak gibi manaları kapsar¹⁷⁵.

Örneğin: “خَلَّقْتَهُ” dendiğinde bu, “مَلَّسْتَهُ” demek olur ki, manası: “Ben onu düzene soktum” demektir.¹⁷⁶

*- “وَحَلَّقَهُ بِحُلُوقِ تَحْلِيْقًا” deyimi ise “onu, esans ile iyice buladı” anlamındadır. “خَلَّقَتِ الْمَرْأَةُ” “Kadın, bedenini esans ile boyadı” demektir.¹⁷⁷

1.2. 5. “تَخَلَّقَ”: Bir şeyde zorlanmak, zoraki yapmak, istemeyerek yapmak, sahip olduğu ahlakın aksini sergilemek, içyüzünü saklamak, asıl foyasını/niyetini göstermemek, söz uydurmak¹⁷⁸ anlamındadır. “تَخَلَّقَ بِحُلُوقِ كَذَا” “Şöyle bir ahlak edindi” demektir ki, fitratının aksi olan bir huy sahibi olma gayreti, olduğu gibi görünmeme halidir¹⁷⁹.

Şair Vabisa şöyle der:

“يَا أَيُّهَا الْمُتَحَلِّي عَيْرَ شِيمَتِهِ ... إِنَّ التَّخَلُّقَ يَأْتِي دُونَهُ الْخُلُقُ”

“Ey asıl ahlakını bırakıp özentiye kaçan kişi!”

172) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85, İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

173) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

174) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

175) İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-vasiyt*, I, 524.

176) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

177) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288, İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-A'zâm*, II, 274.

178) İbrâhîm Mustafa ve ark. *el-Mu'cemu'l-vasiyt*, I, 524.

179) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

“Doğrusu özenti insana başka huylar da edindirir.”¹⁸⁰

Burada asıl olması gerektiği gibi görünmeyi göstermeme, bunun yerine farklı bir tutum sergileme sözkonusudur¹⁸¹.

Hız. Ömer de şöyle diyor: “من تَخَلَّقَ للناس بما يَعْلَمُ اللهُ أنه ليس نفسه شأنه اللهُ”
“Allah bildiği halde kişinin sırf halka yaranmak için ahlaklı gözükmeye sebebiyle Allah, onu lekeler, kötü duruma düşürür.”¹⁸² Hız. Ömer’in “تَخَلَّقَ” sözü, tıpkı “بَجَمَلٍ” gibidir. Yani ahlak yönünden görünürde güzel şeyler sergiledi. Yapmacık davranışlar içine girdi. Güzel ve şirin görünmeye çalıştı gibi manaları içerir¹⁸³.

*- “وقد تَخَلَّقَ وَخَلَّقْتَهُ” ibaresi, birine koku sürmek, kokuya bulamak manasına da gelir¹⁸⁴.

1.2. 6. “اختلق”: Uydurmak, yaratmak, yalan düzmek¹⁸⁵, iftirada bulunmak, yalan söylemek, yalan uydurmak¹⁸⁶ anlamındadır. “اختلق فلان كلاماً” “Fılan kimse yalan uydurdu, yalan konuştu, iftirada bulundu” demektir¹⁸⁷.

*- “اختلق” hilkati, yaratılışı tam olmak, bir şeyi eksiksiz kılmak manasına da gelir¹⁸⁸.

180) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

181) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, X, 85

182) İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144, İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, X, 85, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

183) İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, X, 85.

184) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

185) İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327.

186) er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 196.

187) İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327.

188) İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-vasiyet*, I, 524.

2. KUR'AN'DA GEÇMEYEN İSİM OLARAK (خ ل ق) H-L-K KÖKÜ ve TÜREVLERİ

2. 1. “الْخَلِيقَةُ” ve “الْخَلِيقُ”: *Tabiat, huy, karakter, mizaç* anlamındadır. Yani kişide doğuştan var olan özelliktir¹⁸⁹. Cevherî de dâhil olmak üzere sözlük yazarları bu ortak anlamda birleşmişlerdir¹⁹⁰.

*- “خَلِيقٌ” kelimesi aynı zamanda bünyesi itibariyle yaratılış açısından hiçbir eksiklik ve noksanlık kendisinde bulunmayan, normal yaratılışlı insan demektir. “هي خَلِيقَةٌ” de bu anlamdadır¹⁹¹.

*- Aynı zamanda “الْحَلِيقُ” anlamında olup "yaratmak" demektir¹⁹². Yaratıklar, mahlûkât anlamına da gelmektedir¹⁹³. Nitekim “هم خَلِيقَةُ اللَّهِ” ve “هم خَلَقَ اللَّهُ” denir ki, her iki ibare de mana olarak: “Onlar, Allah'ın yarattıklarıdır” demektir¹⁹⁴.

*- “فهو خَلِيقٌ” ibaresine “O, buna değer, buna layıktır, bunu hak etmiştir” manaları da verilir¹⁹⁵.

*- “فإنَّ خَلِيقٌ بِكَذَا” dendiğinde “Filan kişinin yaratılışı böyledir, onun huyu, karakteri böyledir” manasında olup¹⁹⁶ bu ibare; kişinin o huyla iç içe yaratıldığını anlatır¹⁹⁷.

*- “هو خَلِيقٌ لَهُ” ibaresini mana olarak “هو شبيه له” diye değerlendirmişlerdir. Bu da, “Ona ne kadar da benziyor veya ona benziyor” manasını taşır¹⁹⁸. Ahmed b. Halîl

189) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152 İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327..

190) Bkz. el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 196, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85

191) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

192) İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327, el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga*, I, 184.

193) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152.

194) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 196, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

195) İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-vasiyet*, I, 524.

196) İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, II, 172. İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-vasiyet*, I, 524.

197) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 107.

198) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

“فهو خلیق له” ibaresine “Bu, işte buna değer, buna yaraşır.” manasını da vermektedir.¹⁹⁹

*- “Yönelmek” manasının olduğu da söylenmiştir²⁰⁰.

*- Büyük kaya üzerinde bulunan oyuğa da “الخلیقة” denir. Yağmur yağdığında oyuğu içinde su biriken kaya, taş kütlesi de bu ismi alır.²⁰¹

*- “الخلیقة” kazılmış çukur anlamına da gelir²⁰².

*- “خَلِیْقَة” Hicaz civarında Medine’ye 12 mil mesafede bulunan, aralarında Suleym kabilesinin de yer aldığı bir bölgenin adıdır.²⁰³

*- Yine “خَلِیْقَة” kelimesi, ayrıca Mekke ile Yemame arasında var olan bir suyun adıdır²⁰⁴.

*- “خَلِیْقَة” kelimesi, aynı zamanda Haccac b. Miklas’ın hanımının da adıdır. Annesinden rivayetler aktarmıştır. Kendisinden de kocası rivayette bulunmuştur. Bu bilgiyi, onun emiri haber vermektedir²⁰⁵.

2. 3. “الْخَلِیْقَة” ve “الْخُلُوقَة”: “خَلَقَ” fiilinin masterlarıdır. Düz, düzgün, pürüzsüz, güzel ahlak vb. gibi manaları içerir. Örneğin “خَلَقَتِ الْمَرْأَة خَلِیْقَة” dendiğinde bu, “kadın ahlaken güzeldir” “eksiksiz, kadın gibi kadın, güzel kadın” anlaşılır²⁰⁶

Yani yaratılış açısından mükemmel olan kadın kastedildiği anlaşılmaktadır.

*- “الْخَلِیْقَة” kelimesi aynı zamanda temrin (alıştırma) anlamındadır.²⁰⁷

199) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152.

200) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

201) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152, İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327, el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184.

202) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288. İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85, İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

203) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

204) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

205) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

206) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152.

207) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

2. 2. “مَخْلَقَةٌ”: “إِنَّ هَذَا لَمَخْلَقَةٌ لِلْخَيْرِ” dendiğinde; “Doğrusu bu, hayır için daha yararlıdır. Tam da bu iş için yaratılmıştır.”²⁰⁸ demektir.

2. 4. “المُخْتَلِقُ”: Düzgün ve pürüzsüz olan şey²⁰⁹, hiçbir organında eksiklik bulunmayan, normal olan kimse (kadın veya erkek), mükemmel olan demektir²¹⁰. Mana açısından “الحَلِيقُ” gibidir.²¹¹

2. 4. “خَلَقٌ”: Eski, pörsümüştü, yıpranmış anlamındadır²¹². Kelime hem müzekker hem müennes için eşit şekilde kullanılır²¹³. Nitekim “تَوْبُ خَلَقٌ” Eski giysi²¹⁴; “مِلْحَفَةٌ خَلَقٌ” Eski çarşaf, battaniye, örtü²¹⁵; “دَارٌ خَلَقٌ” Eski ev²¹⁶ denir. Kelimenin çoğul şekli “خُلُقَانٌ” olarak gelmiştir.²¹⁷ “خُلُقَانٌ وَأَخْلَاقٌ” olarak gelir de denmiştir²¹⁸.

*- “تَوْبُ خَلَقٌ” demek, “تَوْبُ بَالٍ” anlamında olup bu da “eskimiş giysi” demektir²¹⁹. “تَوْبُ أَخْلَاقٍ” dendiğinde bu, her tarafı dökülen çok eski giysi demektir.²²⁰

Burada çoğul olarak geçen “أَخْلَاقٌ” kelimesiyle tekil olan bir kelime nitelenmiştir²²¹.

208) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

209) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

210) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152, İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 172, el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288

211) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

212) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

213) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 172, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

214) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 107, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

215) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288. er- Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 196. İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, II, 172.

216) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288. İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

217) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184.

218) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

219) İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

220) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152, el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 107, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

221) İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327, İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

Toplum bunu bu şekilde kullanmaktadır²²². Yani, bir şey, tümüyle eskimiş ise, bu şekilde söylenir²²³.

Ferrâ da şöyle der: “تَوْبُ أَخْلَاقٍ” denmesi, eskimenin elbisenin tüm yerlerine işlemiş olması sebebiyledir. Bu itibarla her bir karesi/parçası ayrı ayrı eskimiş olduğundan, böylece eskiyen parçaların çokluğu sebebiyle, kelime çoğul olarak zikredilmiştir²²⁴.

*- (خَلَقَ) insanın ahlakıyla kazandığı erdemlere de denir²²⁵. “الأخلاق”; Ahlak; “علم” “الأخلاق” “Ahlak İlmi” demektir. Konusu, güzellik/iyilik ve kötülük/çirkinlik (hüsn ve kubuh) olan şeylerle ilgili hükümleri ele alan bilim dalıdır²²⁶.

2. 5. “الأخلاق” Ahleku: Her şeyin düzgün ve pürüzsüz olanı demektir²²⁷. Hiçbir şeyi geçirmeyen, düz, yassı/sağır kaya, dağ, aslında her şeyin yassı, düz ve pürüzsüz olanı, bir şeyin kendisi üzerinde etki etmediği şey²²⁸, bitkisiz alan, tepe; üzerinde bitki adına hiçbir şey bitirmeyen kayalık anlamındadır²²⁹. Çoğulu, “مُخْلَقَانٌ” kelimesidir²³⁰.

Yani “الأخلاق” Bir şeyin kendisine etki etmediği şey demektir. “أَخْلَقَ مِنَ الْمَالِ” dendiğinde, *adamın mal namına elinde bir şeyi yoktur, çıplaktır*²³¹, “*malдан yoksun olan adam*”²³² anlamında kullanılmaktadır.

222) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

223) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

224) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

225) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 107.

226) İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-vasiyet*, I, 524.

227) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, er- Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 196, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

228) İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

229) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152, el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

230) er- Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 196.

231) İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-vasiyet*, I, 524.

232) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

*- “الْخَلْقَاءُ” aynı zamanda cinsel organı bitişik olan kadın²⁴⁴ demektir. Çünkü bu kadın, bu yönüyle tıpkı içine bir şey geçirmeyen düzgün bir kayaya benzemektedir²⁴⁵. Üzerinde hiçbir şey barındırmayan, hiçbir şeyin kendisi üzerinde etkisi olmayan pürüzsüz kaya gibidir.²⁴⁶

Ömer b. Abdülaziz’den rivayetle gelen bir hadiste bu konu ele alınmıştır. Cinsel organı bitişik olan bir kadın ile ilgili olarak ona bir yazı gönderilmiştir. Bu kadın ile bir erkek evlenmiştir. Konu hakkında Ömer b. Abdülaziz’den bilgi istenmektedir. Ömer b. Abdülaziz de mektubu yazana şu cevabı vermektedir: “Eğer, herkes bunun böyle olduğunu senin açından biliyorlar idiyse –Ömer b. Abdülaziz, bununla kadının velilerini kastetmektedir-, o takdirde, kadının kocasına ait olan mehrini, velileri ödesinler, ödemek durumundadırlar²⁴⁷.”

*- “الْخَلْقَاءُ” *yüzü dolgun olan, yüzünde herhangi bir yarık bulunmayandır* diye İbn Abbad’dan rivayetle aktarılmıştır²⁴⁸.

*- Kelimenin ismi tasgiri olan “حَلِيَاءُ” ve “خَلْقَاءُ” kelimesi *sema, gök, yükseklik*²⁴⁹ anlamında da kullanılmaktadır. Berrak, pürüzsüz ve düzgün gözükken gök, eşit halde görülen sema,²⁵⁰ tepsi gibi dümdüz ve yamyassı sema, gök demektir.²⁵¹

*- “الْخَلْقَاءُ”; Üst kısmı dar, iç kısmı genişleyen mağara, mağara ağzı da demektir²⁵². İn, çukur ve kuyu manalarında da kullanılmaktadır. Bir başka anlatıma göre, bunların dıştan görünen kısımları anlamındadır²⁵³. “خَلْقَاءُ الْعَارِ” dendiğinde ise mağaranın iç alanı²⁵⁴ iç kısmı, iç alanı büyük olan mağara²⁵⁵ anlaşılmaktadır.

244) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152. el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85.

245) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288, İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85.

246) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

247) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

248) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

249) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152, el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

250) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

251) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

252) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

253) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274,

254) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

255) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152, el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409.

*- İbn Düreyd “الْخَلْقَاءُ” kelimesinin, deve ve benzeri hayvanlarda, o hayvanın yan tarafı anlamında kullanıldığını da söylemektedir. “ضَرَبْتُ عَلَى خَلْقَاءِ جَنْبِهِ” ifadesi de bu manadadır ki bu, “Onun yan tarafındaki kısmına vurdum” anlamını içerir²⁵⁶.

*- “الْخَلْقَاءُ” aynı zamanda burun kemiği anlamındadır²⁵⁷. İnsanlarda bu, iki gözü/kaşı arasında yer alır. Atlar açısından da bu, insandaki burun kemiği yeri konumundadır ki düz ve yassı olan yer demektir. Bu, aynı zamanda devenin veya atın/kısrağın yan yüzlerine de denir. Dış, dış yüzeyi demektir.²⁵⁸ “الْخَلْقَاءُ” için iki göz/kaş arasında olan kısım diye de belirtmişlerdir²⁵⁹.

2. 8. “الْخَلْقَةُ”: Yağmur yüklü, her an yağdırmaya hazır pürüzsüz, yamyassı bulut²⁶⁰ anlamındadır.

2. 9. “الْخَلُوقُ”: Güzel koku²⁶¹, tanınmış, değerli bir esans, mis²⁶² anlamındadır. Yani bir çeşit kokudur.²⁶³ Gerçi bunun zaferan adında bir boya olduğu da söylenmiştir.²⁶⁴ Fakat bu esans Zaferan denen sarı boya ve diğer esans türleri ile karışım yapılarak elde edilir. Renk olarak baskın renk kırmızı ve sarı renkte olmasıdır²⁶⁵.

Ebu Bekir, hanımı için şöyle bir Beyt dile getirir²⁶⁶:

”قَدْ عَلِمْتُ إِنَّ لَمْ أَجِدْ مُعِينًا ... لَتَخْلِطَنَّ بِالْخَلُوقِ طِينًا“

Bir yardımcı bulamasam da o bunu bilir de

*Çamuru esansla yoğurup karıştırır*²⁶⁷

256) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

257) İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327.

258) İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327. İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, II, 172, el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184, el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

259) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

260) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

261) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152.

262) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288, er- Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 196.

263) er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 107.

264) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

265) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 144.

266) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274.

267) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

O, burada şöyle demektedir: “Şayet ben, develerimi sulamak için bana yardım edecek birini bulamazsam, hemen ayağa kalkar, benimle birlikte develeri sular. Ellerindeki güzel kokuya çamur bulaşır”. Böylece ona övgü yağdırmaktadır. Burada sadece sebep olan şeyin yani müsebbebin adından söz ederek -ki bu, çamurun güzel esansa bulanmasıdır- bununla yetinerek sebebi zikretmeye artık gerek duymamıştır. Çünkü sebep sudur ve kadının suyu çekmesidir.²⁶⁸

*- “خُلُوقٌ” veya “خُلُوقَةٌ” kelimeleri, Araplardan bir kabilenin veya soyun adıdır²⁶⁹.

*- Ahmed b. Halîl bu kelimenin aynı zamanda "iyi ahlak"²⁷⁰ anlamında olduğunu da belirtmiştir.

2. 10. “الخُلُقُ”: “الخُلُقُ” da cinsel organı bitişik olan kadın, demektir.²⁷¹ Daha önce hatırlayacağımız gibi “خُلُقًا” de bu manada kullanılmaktaydı. “امرأة خُلُقٌ وخُلُقَاءٌ” *Ferci/cinsel organı bitişik kadın için kullanılan darbı meseldir*²⁷², yani tabirdir.

2. 11. “أَخْلِقَ بِهِ” ve “مَا أَخْلَقَهُ”: “مَا أَخْلَقَهُ” ifadesi “مَا أَشْبَهَهُ” anlamında olup “Hayret, bu kadar benzerlik olabilir miymiş?” demektir. Her ikisi de aynı anlamda taaccüp ifadeleridir²⁷³.

2. 12. “مَخْلُوقَةٌ”: İntihal anlamında kullanılır²⁷⁴. “هذه قصيدة مَخْلُوقَةٌ.” “Bu kaSîde, asıl söyleyeninden bir başkasına nispet olunan kaSîdedir.” demektir. Aslında kasîde, başkasınıdır.²⁷⁵ Yani: “Başkasına ait olan o kasîdeyi kendisine mal etmeye çalışmaktır.”²⁷⁶

268) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, *ez-Zebîdî, Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

269) *ez-Zebîdî, Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

270) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, IV, 151- 152.

271) İbn Dureyd, *Cemheretü'l-luga*, I, 327.

272) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

273) Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, IV, 151- 152, el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, II, 409, *ez-Zebîdî, Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

274) *ez-Zebîdî, Tâcu'l-arûs*, I, 6288, İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

275) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184.

276) *ez-Zebîdî, Tâcu'l-arûs*, I, 6288; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 85.

2. 13. “الْخَلْقَةُ”: İnsanın yaratılış özelliği, karakteri²⁷⁷ fitrat, yaratılış²⁷⁸ demektir. “الْخَلْقُ” kelimesi ile aynı anlama gelir²⁷⁹.

2. 14. “الْخَلَائِقُ”: Su eşeklerine verilen isimdir. Bu da, dört düzgün kemik ayak üzerinde duran kayalıklar olup, kuyuların başına dikilir. Bunun da üzerinde bir okçu ve bir de su çeken bulunur²⁸⁰. Yani dikili taşlar anlamındadır.

2. 15. “الْخِلَاقِي”: İki dağ arasındaki su anlamında “الْخِلَاقِي” denir.²⁸¹

2. 16. “الْخُلُقَانِي”: Eskici, eski giysiler ve başkaca şeyler satan kişi demektir. Kaldı ki bazı muhaddisler bu isimle nispet olunmuşlardır. Bunlar “الْخُلُقَانِيُونَ” nispetiyle anılırlar.²⁸²

2. 17. “خُلَيْقِي” kelimesi, Beni Ukayl beldelerinde bir tepenin adıdır.²⁸³

2. 18. “الأخلاقِي”: Üzerinde ittifak kurulan şey, ahlak kuralları, toplum içinde insanların gidişatlarını belirleyen kararlaştırılmış olan kurallardır. Aksi ahlsızlıktır.²⁸⁴

Sonuç

Sözlüklerde geçen her kelimenin Kur'an ile bir ilgisinin olup olmadığı ya da ne kadarının bağlantısının olduğunun tesbiti hakkındaki makalemiz sonuçta bize bir fikir vermektedir. Böylece (خلق) h-l-k örneğinde sözlüklerde bulunan yedi çeşit fiilden sadece birinin bulunduğu, 25 çeşit isimden ise sadece 6 ismin yer aldığı ortaya çıkmış bulunmaktadır.

277) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

278) el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, I, 184; er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 196; İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85.

279) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

280) İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zâm*, II, 274, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288; İbn Manzûr, *Lisâni'l-arab*, X, 85.

281) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

282) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

283) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, I, 6288.

284) İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-Vasiyt*, I, 524.

Bu tesbiti yapabilmek için öncelikle erken dönemden yakın döneme kadar olan adından söz ettirmiş on iki Arapça sözlüğü seçtik. Bu sözlüklerde yer alan (حَلَق) h-l-k ve türevlerini tesbit edip tercüme ettik. Karışık olarak verilen kelimeleri isim ve fiil şeklinde ayırdık. Sonra benzer kelimeleri alt alta getirdik. Akabinde de hangi dilbilimcinin hangi kelime için hangi ayet örneğini verdiğini belirledik. Makalemizde öncelikle ayet örneği verilen fiil ve isimleri inceledik. Sonra da arta kalanları yine isim fiil ayrımına tabi tutarak listeledik. Ancak şu kelimeler şu ortak manadadır diyerek gruplama yapamadık. Çünkü pek çok başka anlamı olduğunu da fark ettik. Yani kelimelerin pek çoğu birbiriyle eş anlamlı olmasına rağmen başka anlamlar da içermekte olduğunu gördük.

On iki sözlükte yaptığımız araştırmalarda tek tek olmasa da genel duruma bakılınca Kur'an'da geçen bütün isimlere şayet varsa ayet örneği verildiğini teşhis ettik. Ancak yapılan yorumların birbirinin aynısı ve birbirinin nakli olduğu da ortaya çıkan tesbitler arasındadır. Ancak Halil b. Ahmed, el-Cevheri ve İbn Fâris gibi ilk sözlük yazarları h-l-k ve türevlerini açıklarken bir veya iki ayet örnek gösterirken sonraki sözlüklerde ayet örnekleri çoğalmaktadır.

Sonuç olarak h-l-k'dan türetilen ve Kur'an'da geçen (حَلَق) fiilinde baskın gelen mananın; ölçüp biçerek, tasarlayıp planlayarak bir şeyi ortaya çıkarmak olduğu tesbit edilmektedir. Bu kelimenin içinde duruma göre iyi ya da kötü bir şekilde uydurmak ve icat etmek vardır. Yani kısaca yaratmak; "planlayarak üretmek" diyebileceğimiz bir mana anlaşılmalıdır.

Yine Kur'an'da geçen ve bu kökten türeyen isimleri; başta (حَلَقٌ); yaratma ve yaratılan varlıklar, (الْحَالِقُ - الْحَالِقَاتُ); Yaratana, (حَلَقٌ ya da حُلُقٌ); varlığın üzerinde yaratıldığı tabiat, karakter, (مُحَلَّقَةٌ); tam ve eksiksiz yaratılmış olan, (الْحَالِقَاتُ); yaratılana verilen pay, hisse şeklinde özetleyebiliriz. (اِخْتِلَاقٌ) da (حَلَقٌ) kelimesinden türemiş olup onunla aynı manayı taşımaktadır.

Kur'an'da geçmeyen diğer türetilen kelimeler de yukarıda zikredilen temel anlamlardan bir pay taşıdığını hissettirmektedir.

Ayrıca bazı sözlüklerin bir kelimeyi tam olarak açıklayamadığı, eksik ya da karanlık kalan bir mana verdiği, bir başka sözlüğe bakmaksızın kelimenin bazı anlamlarını yakalamanın mümkün olmadığı da araştırmamız boyunca hissettiğimiz tesbitler arasındadır. Yeni yazılacak sözlüklerin biraz daha açık ve bol örnek vermesi Arapçayı sonradan öğrenenlerin daha kolay anlamasını sağlayacaktır. Zira Arapça tüm Müslümanların ortak kitabı Kur'an'ın dilidir.

Kaynakça

- Arif, Erkan, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*, Huzur Yay., İstanbul, 2006.
- Çağrı, Mustafa, *Yaratma*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2013, C. 43.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.
- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (Thk.: Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut, 1979.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luga*, (Thk.: Abdüsselam Harun), ys., trs.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebîbekr b. Abdilkâdir, *Muhtârû's-Sihâh*, (Thk.: Mahmûd Hâtur), Beyrut, 1995.
- er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Tahrân, trs.
- ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, ys., trs.
- Güner, Galip, “*Yarat-Yaratmak, Halk Etmek Fiilinin Etimolojisi*”, *Erciyes Üni. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer 2012, p. 1415-1423, Ankara-Turkey.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, (Thk.: Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmirânî), (I-VIII), Beyrût, 1988.
- İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luga*, ys. trs.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, (Thk.: Abdüsselam Muhammed Hârûn), (I-VI), Beyrut, 1991.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Mahmûd b. Yezîd, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr el-İfrîkî, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, (I-XV), Beyrût, trs.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zâm*, (I- XII), ys. trs.
- İbnu'l-Esîr, Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, (Thk.: Mahmûd Muhammed Tenâhî, Tâhir Ahmed ez-Zâvî), (I-V), Beyrut, 1979.
- İbrâhîm Mustafa, Ahmed ez-Ziyâd, Hâmit Abdülkadir, Muhammed en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vasiyt*, (Thk.: Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye), ys. trs.
- Karaman, Hüseyin *Ebubekir er-Râzî'ye Göre Yaratma*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2005. S. 23.
- Kaşar Veysel, “*Yaratma Sıfatı Bağlamında Tabiat Kanunları*”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Araştırmaları*, 2010, 8:1 SS.211-236.

Mu'cemu Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm, Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, Mısır, 1988.

Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, Kâhire, 1364.

Roger Arnaldez, *Kur'an'da Yaratma Kavramıyla İlgili Ayetler Hakkında Semantik bir Tahlil*, (Çev. Prof. Dr. Sadık Kılıç), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 28, Erzurum, 2007.